

Vloga Univerze v Ljubljani pri preoblikovanju naroda v državo

uredil Igor Lukšič

Igor Lukšič (ur.)

Vloga Univerze v Ljubljani pri preoblikovanju naroda v državo

Knjižna zbirka Stičišča

Urednica zbirke: Monika Kalin Golob

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © FDV, 2019

Fotokopiranje in drugo razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Jezikovni pregled: Barbara Korun

Naslovnica: Darinka Knapič

Fotografija na naslovnici: Dreamstime

Zbornik je posvečen 100-letnici Univerze v Ljubljani.

Naklada: 300 izvodov

Ljubljana, 2019

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

378.4(497.4Ljubljana)(082)

VLOGA Univerze v Ljubljani pri preoblikovanju naroda v državo / uredil
Igor Lukšič. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2019. -
(Knjižna zbirka Stičišča)

ISBN 978-961-235-892-1

1. Lukšič, Igor

COBISS.SI-ID 302016000

Kazalo

Univerza v Ljubljani – steber naroda in države <i>Igor Papič</i>	5
Ljubljanska univerza kot nacionalna substanca <i>Janez Škrabec</i>	7
Zborniku na pot <i>Igor Lukšič</i>	9
I. REFLEKSIJE NASLOVNE TEME	11
Ljudstvo, narod, država, univerza <i>Matjaž Kmecl</i>	13
Zgodovinski pomen ustanovitve prve slovenske univerze <i>Božo Repe</i>	19
Koncentracija intelektualnega potenciala kot predpogoj nastanka nacije <i>Igor Lukšič</i>	27
Univerza, spol in nacija <i>Aleksandra Kanjuo Mrčela</i>	39
Slovenska univerza med jeziki in internacionalizacijo <i>Monika Kalin Golob</i>	57
Aktivnosti kranjskega deželnega zbora in slovenskih visokošolcev v letu 1898: napori za slovensko univerzo v Ljubljani v luči narodnostnega vprašanja <i>Marinko Banjac</i>	65
II. REFLEKSIJE POSAMEZNIH STROK IN FAKULTET	81
Nova veda obramboslovje in njen prispevek k oblikovanju Slovencev kot nacije <i>Anton Bebler</i>	83

Gozd, gozdarstvo in Slovenci <i>Andrej Bončina</i>	89
Vloga teologije in Teološke fakultete pri ustanovljanju Univerze v Ljubljani in preoblikovanju slovenskega naroda v nacijo <i>Roman Globokar</i>	103
74 let Akademije za likovno umetnost in oblikovanje: od osvobojenega ozemlja do osvobojenega umetnostnega in kreativnega izraza <i>Petja Grafenauer</i>	123
Pravna fakulteta – ustanovna članica ljubljanske univerze in nepogrešljivi člen civilizacijske zrelosti Slovencev <i>Albin Igličar</i>	133
Medicina in Medicinska fakulteta pri preoblikovanju naroda v nacijo <i>Alojz Ihan</i>	143
Slovensko kmetijsko šolstvo in agronomija na Univerzi v Ljubljani pri razvoju slovenskega znanja, družbe in države <i>Ivan Kreft</i>	155
Slovensko naravoslovje in matematika v precepu med globalno vpetostjo in narodno odgovornostjo <i>Matjaž Omladič</i>	159
Vloga in razvoj športa in Fakultete za šport pri oblikovanju slovenske državotvornosti <i>Tomaž Pavlin</i>	163
Pomen lesarstva v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti za Slovenijo <i>Franc Pohleven</i>	179
Inženir strojništva kot intelektualca, znanstvenik, soustvarjalec strojne industrije in slovenske samobitnosti <i>Franc Pohleven</i>	187
III. DODATEK	207
Program konference	209

Univerza v Ljubljani – steber naroda in države

Univerza v Ljubljani, najstarejša in največja visokošolska ter znanstvenoraziskovalna ustanova v Sloveniji, praznuje stoletnico obstoja. Čeprav so se njeni rektorji na začetku ves čas spopadali s težnjami po ukinitvi, je Univerza v Ljubljani obstala. Danes se uvršča med najboljše univerze na svetu, z razlogom.

Ideja o slovenski univerzi se je leta 1848 pojavila kot del slovenskega narodnega programa in bila takoj označena za nerealno. Dobrih petdeset let kasneje so o predlogu o slovenski univerzi razpravljali poslanci državnega zbora na Dunaju, pod katerega je takrat spadala Slovenija. »Čez sto let pridite spet s takim nujnim predlogom. Takrat bo morebiti mogoče ustanoviti slovensko univerzo. Potrebe, zlasti pa nujne potrebe, po mojem mnenju tudi tedaj ne bo,« je s predlogom o slovenski univerzi opravil poslanec dr. Josef Pommer. Slovencem ni bilo treba čakati sto let. Aleksander Karađorđević, regent Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, pod katero je bila Slovenija po razpadu Avstro-Ogrske, je 23. julija 1919 podpisal Zakon o Univerzi Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani, današnji Univerzi v Ljubljani. Prvo predavanje je bilo v sredo, 3. decembra 1919, ob 9. uri. Ta dan zato velja za rojstni dan Univerze v Ljubljani.

Začetki Univerze v Ljubljani so bili skromni. Imela je pet ustanovnih članic: Filozofsko, Medicinsko, Pravno, Tehniško in Teološko fakulteto. S kraljevo odločbo je bilo 31. avgusta 1919 imenovanih prvih 18 profesorjev. V prvem študijskem letu 1919/1920 je bilo na Univerzo vpisanih 942 študentov, od tega 28 žensk in 914 moških. Kljub temu da so močno prevladovali moški, pa je bil prvi doktorski naziv podeljen ženski, kar je bila redkost tudi v evropskem merilu. 15. julija 1920 ga je prejela Ana Mayer za disertacijo z naslovom O učinkovanju formalina na škrob.

V Univerzi v Ljubljani so sprva mnogi videli le »vseučilišče«, ki bo skrbelo predvsem za ohranjanje slovenskega jezika, nacionalne samobitnosti ter vzgojo učiteljskega, uradniškega in tehničnega kadra, a že prvi rektor Univerze v Ljubljani, matematik dr. Josip Plemelj, je bil močno predan tudi raziskavam. Z rešitvijo Riemann-Hilbertovega problema leta 1908 in drugimi dosežki se je uvrstil med najpomembnejše matematike v začetku 20. stoletja. Ko je leta 1919 postal prvi mož novoustanovljene univerze, je zaradi svojega slovesa pritegnil domače in tuje izobražence ter znanstvenike. Raziskovalna dejavnost je tako od samega začetka vpeta v delovanje Univerze v Ljubljani. Po številu raziskovalnih projektov se uvršča v sam

vrh univerz in raziskovalnih organizacij iz novih držav članic Evropske unije. Na področju pridobivanja projektov Evropskega raziskovalnega sveta (ERC) ima glede na velikost države izjemne dosežke. Smo edina slovenska univerza s pridobljenimi ERC projekti. Znanstveniki Univerze v Ljubljani se uvrščajo v sam svetovni vrh, naši zaposleni dobivajo številne nagrade za znanstveno odličnost doma in po svetu, naši študenti žanjejo uspehe na mednarodnih tekmovanjih.

Danes je Univerza v Ljubljani ena redkih univerz, tudi v svetovnem merilu, ki nudi študij na praktično vseh področjih: naravoslovje, družboslovje, humanistika, tehnika, medicina, umetnost, šport. Šteje 23 fakultet in 3 umetniške akademije, ki v letošnjem študijskem letu nudijo znanje skoraj 38.000 študentom. Že zdavnaj je prerasla nacionalne okvirje in postala mednarodno prepoznavna institucija, ki daje velik poudarek internacionalizaciji. Sodeluje z najuglednejšimi svetovnimi univerzami in svoje članice spodbuja, da se povezujejo s specializiranimi visokošolskimi institucijami na pedagoškem in raziskovalnem področju. Ob stoletnem jubileju naši univerzi želim, da bi še naprej pogumno stopala po svoji poti, ohranjala odprtega duha, sledila visokim ciljem in globalnim izzivom. In kar je najpomembnejše, še naprej naj ohranja zgodovinski pomen obstoja in razvoja našega naroda.

prof. dr. Igor Papič, rektor Univerze v Ljubljani

Ljubljanska univerza kot nacionalna substanca

Pred sto leti je znanstvenik in humanist Milan Vidmar opisal, kako je na avdienci pri takratnem kralju v Beogradu iskal primeren trenutek, da ga bo presenetil s prošnjo, naj dovoli ustanovitev univerze v Ljubljani.

Kakorkoli že – to je bil bistven poseg v zasnovu države in eden od temeljev samostojnega razvoja Slovenije.

Referati in drugi prispevki današnjega dne kažejo in razkrivajo pomen ter otipljive posledice tega dejanja. Prerez skozi številne dejavnosti, proučevane in poučevane na fakultetah, inštitutih in drugih ustanovah Univerze v Ljubljani, namreč razprostre celotno sliko slovenske družbe. Kajti univerza ni reprezentativna ustanova za nekatere elitne in najvidnejše dejavnosti, ampak seže v živo tkivo kompletnega življenja nacije, njenih ustvarjalnih, duhovnih in proizvodnih potencialov. Vse to povezati, preplesti, razvijati in graditi v premišljeno smer – to je naloga in dosežek univerze.

Ali ni to v nasprotju z načelom univerzalnosti, h kateremu, kakor nam že ime pove, si prizadeva univerza? Vsekakor ne. Sam sem se izobraževal doma in izpopolnjeval v tujini. Hvaležen sem – in vse življenje bom – za možnost, da sem znanje pridobival na Ekonomski fakulteti ljubljanske univerze. Bila je v tistem prelomnem času odprta za aktualna védenja in za dejavno participacijo študentov. Ob osnovnih znanjih nas je vzgajala tudi v družbene subjekte in v nacionalne strokovnjake.

Dileme, dostikrat površne, postavljajo danes pod vprašaj izobraževanje, njegovo ceno in smoter, izpostavljajo odhajanje diplomantov v tujino. Ampak tukaj smo. Na srečo, še lahko dodam. Odprt svet izobraževanja in konkurenca izobraževalnih ustanov sta značilnost tega trenutka. Slovenska študentka in študent imata možnost primerjave in izbire, po drugi strani si ljubljanska univerza prizadeva (vse bolj uspešno!) biti privlačna v mednarodnem okolju.

Določanje svoje vloge – in s tem vloge slovenske nacije – v tem pretakanju je zahtevna naloga današnje univerze. Če se spomnimo pojma, o katerem se je pred nedavnimi leti veliko govorilo – kaj je nacionalna substanca?

Ne moremo najti lepšega primera zanjo, kot je ljubljanska univerza.

Tisto, kar praksa in politika udejanjata, mora najprej obstajati kot premislek, kot vizija, kot poštena intelektualna refleksija. Šele potem lahko beseda meso postane.

Strokovnjak s popolnoma drugega področja, športa, je pred kratkim sicer pri tem opozoril na omejitve: »Lahko imamo kvalitetne ljudi, a na koncu se v globalnem

okolju prebije tisti, ki ima denar.« Res je. Enako je v svojem intervjuju v zadnjem sobotnem Večeru povedal prof. dr. Igor Lukšič: »*Koncentracija kapitala v Sloveniji je premajhna za velike dosežke. Lahko pa ambiciozno odpremo pot tako, da dobijo doma odlično intelektualno podlago in povezavo do najboljših centrov v svetu, kjer lahko razvijejo svoj potencial. V zameno bi tisti, ki uspe v tujini, vrnil določen odstotek državi.*« V tem je kreativnost in vitalnost: kako ostati ustvarjalen, navzoč in še uspešen, pri tem pa izpolniti nacionalno poslanstvo, kot je zapisano v temelju.

Ljubljanska univerza je to zmogla že ob hujših preizkušnjah. V vojnah in ob razpadih države. Ob menjavah režimov. V krizah in ob otoplitvah. To pa seveda ni le odgovornost in uspešnost univerze same, ampak tudi premišljene politike, ekonomije in celotne nacije.

Predvsem pa seveda vas, številnih univerzitetnih delavcev. Tisoči, ki ste svoje življenje in delovanje posvetili in ga še danes posvečate ljubljanski *almi mater*.

V množini sistemov za razvijanje in delitev znanja imate posebno mesto v ustanovi, ki sodeluje v globalni distribuciji znanja, opremlja slovenski narod in družbo s spoznanji in potrebno samozavestjo za narodov in družbeni razvoj in politično trdnost, predvsem pa vedno znova bogati svoje vrste z intelektualci, ki so vrhunski strokovnjaki in zavedni državljani. Hvala vam za to.

Janez Škrabec, direktor podjetja Riko

Zborniku na pot

Glavni namen konference na temo *Vloga Univerze v Ljubljani pri preobrazbi naroda v državo* in pričujočega zbornika referatov je obeležiti 100. obletnico Univerze v Ljubljani z osvetlitvijo nekaterih dimenzij njene družbene in politične vloge pri utrjevanju slovenske samobitnosti in nastanku slovenske države.

Po tej poti hočemo hkrati aktualizirati poslanstvo Univerze v Ljubljani, ki:

- ustvarja najbolj zahtevna in žlahtna spoznanja, ohranja najbolj vredna spoznanja in prenaša to znanje kot družbeno angažirana ustanova, ki po najvišjih kriterijih znanosti premišljuje vedno širšo in globljo realnost,
- opremlja slovensko družbo in slovenski narod s spoznanji in potrebno samozavestjo za narodov in družbeni razvoj in politično trdnost,
- je najbolj udarni in najbolj usposobljeni del slovenske države za spremljanje, prenašanje in sodelovanje v globalnih procesih kreiranja svetovnega znanja,
- na vseh programih, znanstvenih in raziskovalnih področjih delovanja gradi kompletnega intelektualca, ki bo vrhunski strokovnjak, ki razume svojo vlogo v družbi in svetu in ki je dobro razgledan in orientiran državljan.

Zbornik je tako dober uvod v premišljanje vloge univerze v različnih obdobjih družbenega razvoja in tudi v različnih političnih režimih. Univerza je nosilka mišljenja, novega mišljenja, pa tudi znanstvenega, družbenega in političnega konservativizma. Vse to seva v družbeno in politično življenje. Za uveljavljanje svoje vloge univerza potrebuje svobodo. Predvsem svobodo mišljenja in svobodo govora med svojimi stenami. Mišljenje, znanstveno mišljenje, potrebuje svobodo razprave ločeno od javnosti, ker javnost prehitro sodi in obsodi, s tem pa lahko trdo omeji razvoj idej in znanosti.

Univerza v Ljubljani je od zametka idej o njeni ustanovitvi leta 1848, ko je ta ideja postala del programa narodne osamosvojitve, do začetka 20. stoletja, ko so se začele intenzivne priprave na njeno vzpostavitev, vedno sooblikovala stanje v narodnem gibanju in tudi stopnjo politične osveščenosti slovenskega naroda. Njena vloga je bila pri kondenziranju, premišljanju in premlevanju idej, pomembnih za razvoj posameznih znanstvenih disciplin, posameznih vitalnih praks, kot je npr. poučevanje na vseh nivojih izobraževanja in družbe v celoti, razvoj in krepitev narodove samobitnosti in kreiranje potenciala za vzpostavitev samostojne države, eksistencialna. Brez

Univerze v Ljubljani ne bi imeli trdnega slovenskega naroda in ne bi imeli samostojne Republike Slovenije, nacionalne države Slovencev, ki ima odprta vrata tudi za vse druge narode in ljudstva sveta.

Danes poskušajo vlogo univerze v družbi in politiki vse bolj usmerjati tiste predstave, ki jim je svoboda misli odveč. Tržni instrumentalizem nam leze pod kožo in poskuša zamejevati svobodo mišljenja in avtonomijo univerze. Drsenje univerze v vlogo dekline najnižjih pričakovanj trga je napačna smer, ki vodi v obubožanje intelektualnega potenciala, tako vitalnega pomena zlasti za po številu majhne narode, kot smo Slovenci. Koncentracija znanja v velikih svetovnih centrih je sodobni proces, ki se mu mora prilagoditi tudi univerzitetni prostor v Sloveniji, da se ne bomo znašli na obrobju, kamor nas silijo sodobni procesi koncentracije moči in kapitala. Če se bo na margini znašla Univerza v Ljubljani, bo to izkaz izrivanja razvojnega potenciala slovenske države in slovenskega naroda. Narod se namreč prav prek univerze najbolj intenzivno in globoko globalizira. Presega svoje meje in se nadgrajuje, hkrati pa ohranja svojo trdno narodno jedro.

*

Konferenco je organizirala Fakulteta za družbene vede, Politološko društvo Slovenije in Sociološko društvo Slovenije. K sodelovanju smo povabili vodilne kolege z različnih področij delovanja Univerze v Ljubljani, da premislijo naslovno temo s stališča svoje discipline ali enega od področji, ki ga preučujejo. V prvi fazi je bil nabor bolj obsežen, potem pa so nekateri kolegi odstopili, ker so dobili ponudbe v tujini. V en dan je nemogoče spraviti celo univerzo, je pa takšen koncept dobrodošel, ker daje vsaj slutiti, da je univerza res velika skupnost najrazličnejših področij, od katerih ima vsako posebej velikanski vpliv na polnoživost slovenske družbe, slovenskega naroda in države.

S posebno študentsko okroglo mizo smo hoteli opozoriti na to, da je univerza skupnost učiteljev študentov in profesorjev. Postavili smo jo v sredo dogajanja.

Dobro bi bilo, da konferenca in zbornik ne bi bila samo enkratna dogodka ob 100. obletnici obstoja Univerze v Ljubljani, temveč da bi prerasla v letno konferenco premišljanja vloge Univerze v Ljubljani v sodobni delitvi znanja v EU in v svetu ter o premišljanje vloge univerze v sodobnih družbenih in političnih procesih.

prof. dr. Igor Lukšič

I. REFLEKSIJE NASLOVNE TEME

Ljudstvo, narod, država, univerza

Matjaž Kmecl¹

Sliši se zelo šolsko, toda v tej razpravi je treba vsaj na kratko opredeliti tudi ta razmerja – še posebej, ker so v slovenski zgodovini opazna in jasna in ker je v njih univerza več kot ključno udeležena. - Na kratko: Vse do Trubarja lahko predvsem govorimo o Slovencih kot ljudstvu, ki je bilo dve ali tri stoletja pred tem celo že na robu izginotja – pač zaradi različnih uničevalskih ujm in nevarnosti križiščnega prostora, na katerem so živeli. Obstajajo ocene, da so šteli že pod 100.000 osebkov in bili s tem na robu tako imenovane kritične mase, ki bi še zagotavljala preživetje; tudi kot samostojne kulture. To pomeni, da niso premogli ne nadnarečnega jezika, tako imenovanega *koine*, ne sredotežnega središča oblasti in kulture, niti splošne pismenosti.

Vse to troje je prinesel Primož Trubar sredi 16. stoletja; bodisi s tiskano knjigo, bodisi s preštetjem Slovencev po deželah – naštel je vse tiste pokrajine, v katerih naj bi Slovenci živeli – bodisi da jih je sploh poimenoval s skupno besedo *Slovenci*, bodisi z opismenjevanjem in tako naprej – vse do oblikovanja prve slovenske 'ustave', *Cerkovne ordninge* (1564), ki naj bi po naslovu sicer urejala le cerkvene zadeve, je pa v resnici skoraj celotno javno življenje. V njej je še posebej poudarjeno šolstvo in potreba po opismenjevanju. Resda je bila ta potreba utemeljena z evangeličansko zahtevo po neposredni odgovornosti slehernika do Boga, je pa manj vidno vsebovala tudi združevalnost, možnost tako imenovanega zgodovinskega spomina oziroma skupinske zavesti kot enega temeljev za obstajanje 'naroda'. Skratka, tudi 'slovenska' družba oziroma družba 'slovenskih' dežel naj bi potrebovala pametne, razumne, torej šolane ljudi, saj po Trubarju *nobena dežela, ne mesto ne občestvo ne more biti brez šol, brez šolarjev in brez učenih ljudi. To lahko dojame vsak razumen človek. Zato naj bi morala biti v vsaki fari šola, šolati pa bi se morali vsi otroci, deklice in dečki; vsi v slovenščini*. - Na hitri pogled je takšna zahteva resda bila daleč od kakršnekoli ideje o morebitni slovenski univerzi, v svoji notranjosti pa je vendarle skrivala možnost

¹ Dr. Matjaž Kmecl je upokojeni profesor Filozofske fakultete in član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

ali celo nujo po spontani izobraževalni in s tem kulturni gradaciji – vse do najvišjih ravni – in to v slovenščini, ne le v latinščini kot jeziku učenosti, ali nemščini kot 'gosposkem' jeziku v naših deželah. Prevod Biblije, ki ga je začel vsaj z Novim testamentom že kar Trubar sam, potem pa ga po svojih najboljših močeh podpiral, je prinašal nove in nove potrebe po izpopolnjevanju, to je širjenju izraznih zmogljivosti jezika; v to delo so se zanosno z vsemi svojimi darovi vključevali vsi Trubarjevi ljudje – na vseh ravneh, in ne le doma, recimo kot podeželski izobraževalci – *šomoštri* – temveč tudi na najrazličnejših evropskih visokih šolah in podobnih intelektualnih instancah: samozavestno, kot pripadniki neke dovolj trdne in avtonomne narodne skupnosti oziroma kulture. Ko je Trubar 1586. umrl, so za njegovim pogrebom na rektorjevo vabilo šli domala vsi študentje in profesorji univerze v Tübingenu, kot bi šli za pogrebom lastnega človeka, nagrobni govor je vzel v roke univerzitetni kancler Jakob Andreae; v njegovo čast in spomin so zverzificirali vrsto slavnih pesmi, v njih so slovenskega reformatorja primerjali z Lutrom; po Mirku Ruplu: ... *tam Nemec Luter – tu Slovenec Trubar, nič manjši od onega ... tam nemški – tu slovenski jezik, enakovreden onemu*. Tudi še današnja univerza v Tübingenu ga ima posvojenega.

Skratka: od Trubarja in njegovih naprej živimo Slovenci z zavestjo lastne narodne skupnosti, vključno z zasejano klico lastne univerze kot središča lastne pameti in razuma, življenjsko potrebnega za sredotežno (samo)zavest naroda. Glede na revnost slovenske zgodovine je potem zamisel nihala gor in dol, doživela enega prvih ponižnih vrhov v Ilirskih provinciah kot poldržavni tvorbi s središčem na Slovenskem, pa tudi s stolicami za slovenščino pri takratnih licejih. Prvi novodobni vrh pa je dosegla – značilno! – s tako imenovanim *Programom združene ('zedinjene') Slovenije 1848*, ki je s svojo vseslovensko naddeželnostjo že pomenil izrecno državotvorno dejanje. Osprednja logika tega programa je bila: Slovenci hočemo svojo politično upravno tvorbo in v njej seveda kot 'možgansko jedro' tudi lastno univerzo. - Na prvi pogled se zdi, da je revolucija 1848 propadla – in res tudi je, toda za njo je ostal izjemno močan zasevek političnih in kulturnih zamisli, ki v naslednjih desetletjih niso odjenjale. Nasprotno, krepile so se, in do prve svetovne vojne toliko pridobile na moči, izrecnosti in oblikovanosti, da je prva slovenska univerza takoj po veliki vojni 1918/19 zaživela kot dozorel sad skupne slovenske volje in duha.

Značilen zanjo kot formalizirano intelektualno podstat državnega slovenstva (z 'narodno vlado') je bil nabor prvih fakultet; v *Zakonu o vseučilišču kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani* iz poletja 1919 so našteje v zaporedju: teološka, pravna, filozofska, tehnična in medicinska – pač v duhu tradicionalnih predstav, kaj samostojna, suverena država predvsem potrebuje. Prvo predavanje so zaupali jezikoslovcu Franu Ramovšu, ta pa ga je imel na Prešernov rojstni dan 3. 12. 1919 in to o slovenskem jeziku. Prav vse je bilo zaznamovano z dodatno nacionalno simboliko. Prvih 18 profesorjev so nabrali z različnih evropskih univerz, predvsem Slovencev, vendar tudi še koga drugega, kakšnega Rusa na primer. Stara, mnogostoletna tradicija

namreč govori, da smo Slovenci imeli sleherni trenutek po evropskih univerzah vsaj za eno svojo visoko šolo učenih profesorjev, treba jih je bilo samo povabiti domov, jim organizirati delo in jim zagotoviti pooblastila. Študentov je bilo več kot dovolj, zelo zgodaj tudi že študentk.

Težave so se sprva oglašale predvsem v zvezi z 'uradnim' jezikom nove univerze, recimo s strokovnimi terminologijami (medicina, tehnika), tako da je celo rektor v tej vlogi nekaj časa zagovarjal nemščino kot delovni jezik; najmanj toliko časa so vztrajala prizadevanja, da bi predavanja in seminarji potekali v srbohrvaščini. Ena zgodnjih zamisli je celo bila, da bi bila ljubljanska/slovenska univerza kar podružnica zagrebske. Vse to sploh ni bilo samo vprašanje našega visokega šolstva, temveč je – čeprav precej neizrecno – določalo stopnjo suverenosti Slovencev v novo oblikovani 'troedini' domovini. V njej so poimenovalno sicer obstajali kot samostojen 'subjekt' (*Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev*), v resnici pa so se ves čas morali otepati bolj ali manj napadalnih poskusov kulturne/jezikovne unifikacije – v smislu, kot ga je pred tem opredelila že tako imenovana 'tivolska resolucija' 1908 in ki bi ga bilo mogoče povzeti z bolj ali manj znanim načelom *ena (južnoslovanska) država, en jezik*. - Ob vsem tem je vpisovanje na univerzitetni študij v Ljubljani vsa tista prva, pionirska leta izjemno hitro rastle; prav tako je rastele profesorski zbor, množila so se študentska društva; skupinska zavest je v tej novi poldržavni skupnosti naglo dozorevala v najrazličnejše smeri, enega najpomembnejših epicentrov pri tem pa je pač predstavljala univerza. Iz njenega obližja se je kmalu tudi izvila ideja o lastni akademiji znanosti in umetnosti kot najvišji formalni instanci slovenskega duha in ustvarjalnosti. Spočela jo je elita univerzitetnih profesorjev.

Drugo svetovno vojno in okupacijo smo tako Slovenci dočakali z veliko intelektualno in siceršno samozavestjo, ki je bila substrat za splošni narodnoosvobodilni upor. Jože Javoršek (Brejc), tedanji študent slavistike, je mnogo kasneje pisal o slavističnem seminarju ljubljanske univerze kot enem izmed žarišč OF. Sin profesorja slovenske literarne zgodovine Franceta Kidriča Boris Kidrič je postal vodja tega upora, sina profesorja lingvistike Nahtigala so fašistične zasedbene oblasti ustrelile kot talca; in tako naprej, vse do pesnika Franceta Balantiča, ki je bil kot študent slavistike sprva privrženec te uporniške klime in so ga šele kasnejša naključja odplavila drugam. V poslopih današnje ljubljanske univerze je vzidanih kar nekaj spominskih plošč z imeni takratnih žrtev boja za slovensko svobodo – ki je bila med drugim tudi sinonim za slovensko suverenost. - Najprej so italijansko-fašistične oblasti razpustile vsa študentska društva (1941), po italijanski kapitulaciji pa je v imenu nacistične nadoblasti general Rupnik novembra 1943 ukinil tudi vsa univerzitetna predavanja. Slovensko univerzo, kolikor je sploh bilo, je bilo treba v skladu z nacistično ideologijo razgraditi, saj je narod, ki ga ni, ali pa ki ga je treba kolikor mogoče hitro odpraviti, nima oziroma ne more imeti.

Zato je bilo spet simbolično, da je bilo veliko ljubljansko 'osvoboditveno' zborovanje 1945 pred Univerzo in da so najodličnejši vodje NOB govorili množici z njenega balkona. Prav tako pomenljivo je bilo v nadaljevanju dopolnjevanje in širjenje univerze (dotlej je bila pa zakonodajalčevi volji, pa tudi po intelektualnih oziroma strokovnih zmogljivostih precej fragmentarna). - Slovenci smo imeli v okviru Jugoslavije od NOB naprej svojo federalno republiko kot naslednjo stopnjo državne suverenosti in vzporedno tudi univerzo, ki se je prav tako dopolnjevala. Leta 2000 je štela skoraj 50.000 slušateljev in preko 1700 profesorjev. Razborita študentska gibanja so ob siceršnji enopartijnosti države nepretrgano skrbela za živo in kritično mišljenjsko pluralnost. V zadnjih desetletjih pred dokončno osamosvojitvijo so se emancipacijska prizadevanja vsaj manifestativno dogajala predvsem v območju jezikovnosti in vojske – zoper unitaristično izrinjanje slovenščine iz javnosti in za lastno vojaško moč, kot je to narekovala partizanska tradicija iz druge svetovne vojne. Na eni strani se je stopnjevalo merjenje moči okrog tako imenovane teritorialne obrambe, ki je v osnovi posnemala motiviranost in organizacijo nekdanje slovenske partizanske vojske, to so v imenu enotne Jugoslavije 1945 razpustili – nasproti nacionalno in jezikovno monolitni, to je nadnacionalni jugoslovanski armadi pod pokroviteljstvom velikosrbskega rojalističnega duha in vojaško-političnega osebja. - Na drugi strani je bilo treba subtilno in vendar dovolj učinkovito zaustavljati mnogoštevilne poskuse jezikovnih diverzij – najbolj znan tak poskus so bila tako imenovana 'šolska jedra': kvazidemokratska zahteva, da naj se književnostim in jezikom jugoslovanskih narodov na vseh državnih šolah namenja toliko šolskih ur, kolikor sorazmerno štejejo ti narodi prebivalcev. S tem bi tudi na slovenskih šolah ostala za slovenski jezik in književnost le desetina urnika, toliko kot za albanščino in makedonščino; skoraj tri četrt bi ga bilo namenjenega poučevanju 'srbohrvaščine'. Tako imenovano 'jezikovno razsodišče', ki je med drugim 1980 organiziralo odmevno in množično obiskano javno tribuno o razmerju med srbohrvaščino in slovenščino v javnosti, je moralo slovensko politično vodstvo na hud velikosrbski pritisk razpustiti – vsaj v prvotni sestavi; nadomestilo ga je z mnogo bolj akademsko delujočo skupino. - Na jezikovnih vprašanjih se je ves tisti čas po tihem lomilo vprašanje slovenske suverenosti in je bilo zato skoraj samoumljivo, da so ob književnikih in šolskih oblasteh v prvi vrsti stali mnogi jezikoslovci oziroma kar univerza kot svojevrsten 'intelektualni trust' slovenske skupnosti.

Vse to kaže, da je državna osamosvojitve Slovenije 1991 navznoter dozorevala že neskončno dolgo pred tem letom in da je bila samo končno dejanje tega procesa. Navsezadnje tudi nova ustava – kot temeljna listina Republike Slovenije z glavnim piscem Francetom Bučarjem vred – ni mogla nastati brez univerzitetnih ljudi. - Razvojni paralelizem med univerzo in državo se je nadaljeval – ne samo s krepitvijo mariborske univerze, temveč podobno z razvojem primorske univerze in nastajanjem novih in novih visokih šol. Na njih se je še naprej razvijal intelektualni substrat slovenske države. - Med tem se je naglo demokratizirala tudi obstoječa oblast, zunanji simptom

te preobrazbe je bil protestni odhod slovenske delegacije z zadnjega vsejugoslovanskega kongresa Zveze komunistov konec leta 1989 – in tako je bil vojaško-policijski spopad z že razpadajočo Jugoslovansko ljudsko armado 1990 predvsem le še končno dejanje nekega dolgotrajnega fermentacijskega procesa slovenske družbe.

Nesmiselno in zgolj politikantsko je zato sleherno prisvajanje izključnih ali glavnih zaslug zanj. Celotno z generacijskega vidika je mogoče govoriti o 'sreči', ki jo je imela osamosvojiteljska generacija, da je lahko uresničila takšna mnogodesetletna in stoletna stremjenja in prizadevanja. - Ob vsem drugem je v tem procesu eno temeljnih vlog odigrala tudi univerza.

Zgodovinski pomen ustanovitve prve slovenske univerze

Božo Repe¹

V luči prihajajoče obletnice in v kontekstu globalizacije je v zvezi z univerzo danes gotovo najbolj aktualno vprašanje, ali je že ob ustanovitvi sledila tudi načelom univerzalnosti ali pa je šlo zgolj za nacionalni motiv. Brez dvoma je bil nastanek slovenske univerze prvenstveno produkt obrambnih nacionalnih teženj, »*prva vidna trdnjava*«, »*najvišja slovenska kulturna ustanova, ki si jo je narodna država postavila na triglavsko ozemlje proti sosedom*«, kot je ob njeni desetletnici leta 1929 zapisal rektor Milan Vidmar, tedaj v svetu najbolj priznan slovenski elektrotehnik in šahist. Univerzitetni svet pa je tedaj ugotovil, da je »*ljubljska univerza severni branik naše zemlje*«. No, Vidmar je bil hkrati tudi zagovornik univerzalne znanosti (Vidmar, 1929).

Izhodišče prizadevanj, da bi Ljubljana dobila univerzo, je bilo, kot so zapisali prvi pobudniki leta 1848 z ljubljanske modroslovne in ranocelniške šole v spomenici z naslovom »Vseučilišča nam je v Ljubljani treba« (napisal jo je ravnatelj ranocelniške šole in svetnik pri deželnem glavarstvu dr. Matija Sporer), da

*narod in njegov splošen napredek trpi veliko izgubo, ako ob pomanjkanju doma-
čih učilišč nadarjeni njegovi sinovi študirajo na tujem in v tujem jeziku; najdejo
tam odlično priznanje in postane njihovo delo last tujega naroda: domovina pa,
ki mora pogrešati svoje najboljše sinove, trpi duševni zastoj in dobiva duševno
spodbudo le od zunaj.* (Benedetič, 1999: 33–34)

Ljudje, ki so od nastanka prvih univerz živeli na današnjem slovenskem ozemlju, so za znanjem morali iti zelo daleč. Univerze na bližnjem italijanskem, avstrijskem, nemškem, češkem in madžarskem ozemlju, ki jih obiskovali tudi študenti s slovenskega ozemlja, so nastale med 13. in 16. stoletjem: Padova 1222; Praga 1348; Krakov 1364; Dunaj 1365; Pécs 1367; Heilderberg 1386. V letih 1574–1585 je tudi Deželna

¹ Dr. Božo Repe je redni profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

šola v Gradcu dobila visokošolski naziv in nato postala univerza. Koliko v tistem času lahko govorimo o narodni identiteti, je seveda vprašljivo in tudi predmet različnih pogledov (Simoniti, 1979).

Do konca Avstrije oz. Avstro-Ogrske je največ študentov s slovenskega ozemlja študiralo na Dunaju in v Gradcu (Cindrič, 2009).

V Ljubljani je v letih 1563–1589 vzporedno s katoliškim nižjim šolstvom delovala tudi protestantska stanovska šola na ravni višjega šolstva, ki pa ni dosegala ravni šolstva v Celovcu in v Gradcu. Pet razredov ljubljanske šole je bilo približno enako trem razredom graške, so pa zadostovali za vpis na univerzo. S protireformacijo so v Ljubljano prišli jezuiti in začeli razvijati šolstvo. Postopoma so dobili vladarjev privilegij in dosegli raven srednje šole s šestimi razredi, razvili pa so tudi nekaj visokošolskih tečajev. Šolstvo na slovenskem ozemlju so obvladovali 170 let, do ukinitve jezuitskega rodu 1773. Organizacija dijaškega življenja je bila vojaška, pouk izrazito sholastičen, pouk je potekal v latinščini (enako tudi konverzacija izven učilnic), naravoslovnih predmetov z nekaj izjemami v posameznih obdobjih ni bilo.

V času Ilirskih provinc, pod francosko vladavino, so v letih 1810–1811 v Ljubljani delovale Centralne šole (École centrale) s petimi študijskimi smermi: za zdravnike, kirurge, inženirje, pravnike in teologe. Imele so 11 profesorjev in 300 študentov. Študij naj bi trajal štiri oz. pet let, učni jeziki so bili francoščina, nemščina in latinščina. Centralne šole so delovale dve leti, po vrnitvi habsburške monarhije se je obnovil stari šolski sistem. Centralne šole so bile prvi približek univerzi na slovenskem ozemlju (Šumrada, 1999).

V letaku z naslovom Kaj Slovenci terjamo? iz 5. aprila 1848, ki ga je (poleg na cesarja naslovljene peticije s programom Zedinjene Slovenije) sestavil in ljudstvu namenil koroški duhovnik Matija Majar Ziljski, je bila sicer zapisana zahteva, da bi bila slovenska univerza v Zagrebu, kar je bil izraz tedanjih »ilirskih« (južnoslovanskih) čustev pri delu slovenskih izobražencev in s tem tudi vprašanje jezika in narodne pripadnosti. Zahteva po slovenski univerzi je bila sicer tudi del programa Zedinjene Slovenije (Cvirn et al., 1999: 224–231).

Podobne peticije so nastajale tudi drugje, eno naj bi za mestno občino Kranj sestavil tudi najbolj znan slovenski pesnik France Prešeren. Edini rezultat je bil, da je dunajska vlada za kratek čas ustanovila dve dodatni stolici za pravo.

V naslednjih desetletjih je bilo več organiziranih in posamičnih prizadevanj za ustanovitev univerze, med njimi npr. »Samostalni predlog poslanca dr. Danila Majarona in tovarišev«, ki ga je kranjski deželni zbor obravnaval na seji 28. februarja 1998. Kranjski deželni zbor je poziv poslal vladi na Dunaju, do razprave je nato prišlo tudi v državnem zboru leta 1910; pobuda je bila zavrnjena. Vseučiliški odsek, ki je na pobudo župana Hribarja nastal pri ljubljanskem mestnem svetu, je leta 1902 spisal novo peticijo in izvolil novo predstavništvo, ki naj bi zahteve zagovarjalo pred avstrijsko vlado (Polec, 1929).

Hkrati se je pojavilo alternativno gibanje, ki je zahtevalo ustanovitev italijanske in slovenske univerze. Gibanje je vodil socialdemokrat dr. Henrik Tuma, zbiranje sredstev za ljubljansko univerzo pa je zamrlo. Dunajska vlada je neenotnost izkoriščala za zavračanje pobud.

Konec prve svetovne vojne je Slovincem kot delu poražene države v nasprotju z velikimi pričakovanji o narodni združitvi prinesel razkosanje. Z razpadom avstro-ogrske monarhije leta 1918 so bili po volji velikih sil razdeljeni med štiri države (Nečak in Repe, 2005).

Razmere ob koncu Avstro-Ogrske in združitvi v centralistično urejeno Kraljevino Srbov Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 ustanovitvi univerze sprva niso bile naklonjene. Tudi slovenski politiki (vlada SHS v Ljubljani) so dvomili, da bi jo bilo mogoče ustanoviti in so pobude sprva zavračali. Univerza se jim v turbulentnem prehodnem času, ob bojih za nacionalne meje, rastočih socialnih nemirih, ki so pretili z revolucijo ter ob deset tisočih vojakov raznih nacionalnosti, ki so po razpadu soške fronte ostali na slovenskem ozemlju, ni zdela prioriteto vprašanje (Polec, 1929: 142).

Del slovenskih politikov (jugoslovansko centralistično usmerjeni liberalci) ji je izrazilo nasprotovanje, katoliški tabor pa jo je postopoma začel podpirati. V Beogradu je vladalo prepričanje, da je ena univerza v novonastali državi (z morebitnimi odseki v Zagrebu in Ljubljani) dovolj. Poleg ideje o univerzi v Trstu je obstajal celo predlog, da bi jugoslovanska vojska za potrebe bodoče slovenske univerze zasedla Gradec (Prepis pisma). Vojaška zasedba drugega največjega avstrijskega mesta za to, da bi Slovenci dobili svojo univerzo, bi bil brez dvoma zelo sočen in unikaten zgodovinski dogodek.

Pri Slovencih je tedaj in še nekaj časa vladala dilema, ali ima sploh smisel ohranjati svoj jezik in kulturo ali pa bi bilo bolje, da postanejo del enovitega jugoslovanskega naroda s srbohrvaškim jezikom. Na koncu je bilo v novi državi sprejeto načelo kompromisnega unitarizma, to je definicija, da so Jugoslovani en narod s tremi plemeni: Srbi, Hrvati in Slovenci (Nečak in Repe, 2008).

Hkrati se je prehodno obdobje iz ene v drugo državo zaradi svoje protislovnosti in številnih neznank v resnici izkazalo za zelo ugodno. Moja ocena je, da če je ne bi ustanovili točno v tistem obdobju, je vprašanje, kdaj bi jo, in če bi jo že, ali bi bila sploh samostojna slovenska univerza. Odločilen čas je bil torej med novembrom 1918 in majem 1919. Če bi se uresničilo stališče beograjskih oblasti, da se vprašanje univerze preloži na čas po pariški mirovni konferenci, ki se je začela januarja 1919 in je trajala leto dni, potem pa še na čas, ko bi Jugoslavija in Italija rešili vprašanje italijansko-jugoslovanske meje, torej do podpisa Rapalske pogodbe leta 1920, bi bilo prehodno obdobje z začasnim narodnim predstavništvom in vlado, v kateri je bil podpredsednik dr. Anton Korošec, mimo. Vprašanje univerze bi preglasile ustavne razprave in najverjetneje bi se uresničil koncept z eno, beograjsko univerzo, ki bi